

Aktualni vidiki prenove naselbin na Slovenskem

Referat na posvetovanju »Aktualni vidiki prenove naselbin na Slovenskem«

Pojem prenove v posebnem, današnjem pomenu se je rodil po zadnji vojni ter ga uporabljajo, pogosto s sinonimi vred, po vsem svetu. Razlogi za živo perečo prenovitveno dejavnost so danes zlasti trije: velika rušenja v zadnji vojni, ki so v Evropi in mnogokje drugod po svetu povzročila občutne fizične okvare zlasti mestnih naselbin; dalje večdesetletna zapostavljenost starega stavbnega fonda, ki je pri nas v lastno škodo odločilno prispeval k zidavi novega; in končno nagli dvig civilizacijskih dobrin z nujo, da posodobimo ohranjeno stavbno dediščino. Prenova lahko sicer zajema tudi javne stavbe vseh vrst pa gradove in cerkve, vendar je v naših razmerah praktično omejena na stare in ostarele stanovanjske oziroma poslovno-stanovanjske stavbe.

Seveda prenavljanje samo ni izdajdba našega časa. V vseh zgodovinskih obdobjih so se posegi take vrste, torej posodobitve v fizičnem

standardu in oblikovni podobi vrstili skorajda v enakomernih časovnih razmikih, praviloma pa po obsežnejših katastrofah. V našem gradivu, kakor je znano, poznamo taka obdobja vse od poznega srednjega veka naprej. V načelu prenovitvene akcije nikoli povsem ne prenehajo; kar je bilo zgrajeno včeraj, bo jutri predmet prenove, do take mere živimo v pospešenem življenjskem ritmu z dvigom civilizacijske ravnine.

Vendar vsebina prenove, kakor jo pojmuje danes, ni istovetna z omenjenimi modernizacijami v preteklih časih. V arhitekturi zaznamujemo v zgodovinsko usmerjenem devetnajstem stoletju viden prelom; dotlej samoumevno in samozavestno izvedene modernizacije so postale spriče nove kritične zavesti vprašljive. Ni treba navajati velikih evropskih imen v potrditev te ugotovitve, lahko se zadovoljimo kar z mislimi, ki jih je o tem zapisal prvi visokošolski učitelj

umetnostne zgodovine na Slovenskem, Janez Flis, v svoji znameniti knjigi Stavbinski slogi (1885). Zavedal se je namreč problematičnega položaja ustvarjalcev na področju arhitekture, ki so vse devetnajsto stoletje na določen način obnavljali, varirali in kombinirali oblikovne dosežke starejših slogovnih smeri. Odtod je naraven sklep, da je treba varovati vse staro, kar kaže kakršnokoli likovno kvaliteto.

S tega izhodišča snujemo sodobne prenovitvene posege, ob katerih pa je seveda potrebno hkrati ponovno poudariti, da pojem prenovne ne vsebuje samo konserviranja ali obnavljanja starega, marveč hkrati posodabljanje. Temeljna dilema in zahteva sleherne prenovne je ravno tehtanje obnovitvenih oziroma prezentacijskih del s posodobitvenimi. Skrajni primer prenovne je lahko po eni strani prezentacija z nepomembno ali nevidno posodobitvijo, pri kateri je vse staro ostalo nedotaknjeno; druga možna skrajnost pa primer, ko smo zaradi modernizacije črtali spomeniške lastnosti objekta.

Cilj prenovne je potemtakem podaljšanje življenja spomeniške dediščine kot nepogrešljivega deleža humanega okolja ob hkrati potrebnih posodobitvi stavbnega fonda, ki s svoje strani tako podaljšanje zagotavlja. Obseg stavbne dediščine, s katero se dandanes kolikor toliko sistematično ukvarjamo, zajema zlasti mestne naselbine. Znano je namreč, da je dolgoletna tradicija popularizacije starih mestnih predelov že v začetku našega stoletja omogočila prve širše varstvene ukrepe. Dogajanje v Ljubljani po potresu 1895 je na vsem Slovenskem gotovo najznačilnejši primer že v mnogih ozirih sodobne prenovitvene akcije. Sorazmerno skromna gradbena dejavnost v naših mestih med obema vojnama, ki se je komaj kje močnejše dotaknila starih mestnih jeder, ni pripeljala do kakih sistematičnih prenovitvenih snovanj. Zadovoljiti se je bilo mogoče z oblikovanjem varstvenih določb za naša najpomembnejša mestna naselja.

Nagla urbanizacija po osvoboditvi, zlasti od petdesetih let dalje, pa je družno z uvodoma omejenimi okoliščinami narekovala tudi pri nas prvič zares nujno sistematično pripravo na prenovno starega, ne samo starih mestnih jeder, ampak vsega starejšega stavbnega fonda.

Vendar žal vse doslej skrb za prenovno v današnjem smislu besede zajema le urbana naselja. Za modernizacijo zgodovinsko pomembnega fonda v mestih so bili pripravljani tako strokovni kakor politični in širši družbeni pogoji. Oboje pa nam manjka za vaške naselbine. Mogoče je sicer reči, da zorijo strokovni pristopi za natančnejšo evidenco in valorizacijo vaškega gradiva, popolnoma nejasna pa je strateška vloga vasi — kljub nekaterim polpreteklim poskusom v smeri varstva vasi in pripadajočih obdelovalnih površin za neokrnjeno in kar moč čisto agrarno proizvodnjo. Dokler se ta načelna okvirna vprašanja ne dožejo zadovoljivo, je domala nemogoče realno zasnovati obseg in možnosti prenovne vasi.

Kako daleč smo še od razumevanja in spoštovanja kvalitete vaških naselbin, nam je nazorno pokazal v zadnjem potresu ne samo zaradi naravnih sil izgubljeni Breginj; isto nam kaže tudi polžev tempo prenovne nekaterih obrambnih krajev, na primer Stanjela, za katerega je bil prenovitveni načrt izdelan že pred desetletjem. Toda tukaj gre za izjemno utrjeni kraj, podobno kakor v Šmartnem v Brdih, kjer je potresni dinar uspešneje kakor kulturni vsaj nekoliko pospešil rešitev nekaterih ogroženih sestavin. Na splošno v vaških naseljih predvsem sem in tja uspevamo zadržati propad kake posamezne arhitekture, do varovanja in prenovne celih naselij pa je še zelo daleč. Daleč je tudi do uveljavitve primerno učinkovitega splošnega režima.

Sicer pa ima prenova naših mest po vojni za seboj že zanimivo zgodovino. Za vsa naša mesta in nekatera druga naselja je spomeniško-varstvena služba izdelala različne razvide, podala vsaj grobe ocene in sodelovala pri razpravah o funkcionalnem vključevanju starega v

novi, razširjene naselbinske celote. Res je stopnja preučeniosti mest in mestne arhitekture od kraja do kraja različna. Ne smemo zamolčati resnice, da je naš študij te dediščine še mnogo premalo razvit in poglobljen. Zaradi tega moramo biti pri snovanju prenovne, ki ima za prizadeto gradivo lahko zelo odločilne, celo uničujoče posledice, primerno previdni. To velja tudi za osrednjo arhitekturno zvrst, ki jo prizadeva prenovitvena akcija, za klasično meščansko hišo, ki združuje, kar je za mesto nasploh značilno, pritične poslovne prostore in stanovanja v nadstropjih.

Ta moment poudarjam prav posebej, ker je ena prvih večjih prenovitvenih akcij po vojni na ljubljanskem Mestnem trgu zaradi tedanjih investicijskih pogojev žrtvovala v skupini hiš stanovanjske etaže v korist poslovnih prostorov z obsežnimi rušenji notranje spomeniško pomembne prostorske organizme. V to smer se je iztekla v petdesetih letih sprožena prenovitvena dejavnost, ki bi v primeru, če bi jo nadaljevali, vodila do neprimerne zapoznele citizacije najdragocenejšega starega jedra v Ljubljani.

Vendar je v Ljubljani kljub zgrešeni smeri prenovne v omenjenem času treba pozitivno oceniti okoliščino, da so si prizadevali za ohranitev vsaj lupin spomeniških stavb. Vse meje prenovne pa seveda presegajo gradbeni posegi v starem Kopru, kjer so začeli preprosto rušiti stavbno dediščino ter radikalno spreminjati sam zidalni sistem. Taka usmeritev seveda ni omejena samo na Koper. Vse do nedavnega smo jo lahko spremljali na primer tudi v Ljubljani, dokler končno ni prodrlo spoznanje, da je temeljni varstveni ukrep za naselbinske enote spoštovanje zazidalnega sistema vsaj v okvirnih črtah.

Do takih nezaželenih nasledkov in do zanikovanja dediščine so nas v preteklosti pripeljale različne okoliščine, ki jim je največkrat botrovalo nerazumevanje ali celo odklonilno stališče do starega, kar je bila dolga povojna leta ena najbolj priljubljenih parol naših javnih občil.

Nemajhen delež pri spreminjanju označene neugodne klime za varstvo zgodovinskih kvalitet ob prenovitvenih akcijah pa je prispevala spomeniška služba s tistimi deli, ki so komaj kje posegla v prostorsko urejanje posameznih stavb, pač pa so k novemu, bolj staremu življenju obujala zunanjo podobo arhitektur in celih mestnih ambientov. Prizadevanja za vračanje k stari barvni podobi mest so namreč naglo budila zanimanje za izvirno govorico arhitekture in s tem za kvalitete starega stavbnega fonda. Prav tako neposredno spodbudno so seveda učinkovale tudi različne objave o naših mestih. Vsekakor pa je bilo takih objav še vse premalo.

Zadnja faza prenovitvenih prizadevanj se je začela pred nekaj leti, ko so bili na temelju vsega dotedanjšega dela ustvarjeni tudi novi materialni in izboljšani družbeni pogoji za tako dejavnost. Mislim na znano zbiranje sredstev znotraj stanovanjskih skladov, ki so začeli staremu vračati posojila poprejšnjih desetletij, ko smo na račun starega zidali novo. Zdaj je stopila prenova v svojo neposredno operativno fazo. V ta namen so bili izdelani tudi revitalizacijski ali prenovitveni načrti za različne kraje po Sloveniji, ki se uresničujejo sicer v zelo različnem tempu, ponekod pa tudi zastajajo.

Na splošno je mogoče reči, da smo ravnokar preboleli nekakšno preizkusno stopnjo prenovne, ki nam narekuje kritičen pogled na doseženo. Brez posebnega poglobljanja je mogoče reči, da prenovitvena akcija ne bo mogla napredovati v zaželeni smeri, če ne bomo izboljšali dela v vseh njenih fazah: na stopnji strokovnih priprav, torej pri študiju in valorizaciji gradiva, pri snovanju programov in načrtov in ne nazadnje pri realizaciji sami.

Študijsko-raziskovalno delo za evidenco, razčlenitev in razvojno pojasnitev dediščine je potekalo (zlasti v Ljubljani) močno pod časovnim pritiskom, zaradi česar so bile nujno zapostavljene še kako potrebne temeljne raziskave v zaželeni širini; brez takih temeljnih študij pa

niso mogoče dodelane aplikativne priprave za potrebne prenovne. Po drugi strani prav zaradi tega tudi ni bilo mogoče v zadostni meri razporediti prispevka posameznih sodelujočih znanstvenih disciplin v funkcionalno zaporedje. In končno so take okoliščine preprečevale vnaprej do kraja razčiščena izhodišča ter usklajen interdisciplinarni pristop.

Že prve ožje diskusije o elaboratih posameznih strok v pripravljalni ali poskusni, vzorčni fazi so razkrile nekatera odprta vprašanja o primerosti profila strok in pristopa k naselbinskemu gradivu, poleg normalnih tehtanj o uspešnosti zastavljenih nalog. Odpirajo se vprašanja o morebitnih prekrivanjih raziskav v nekaterih segmentih, hkrati pa tudi vprašanja o morebitnem potrebnem sodelovanju še kake doslej prezrte stroke; tako se na primer sama po sebi ponuja tudi pri nas razvijajoča se ekološka psihologija. Prav tako se na novo zastavljajo vprašanja o značaju vzorčne projektne ponazoritve tako za ožji konservatorski program kakor za možnosti funkcionalnih izrab oziroma sprememb. Z eno besedo: prenova nam ne le ponuja, marveč naravnost nalaga potrebo po kar moč temeljitem profiliranju deleža strok, sodelovanja in oblikovanja pobud. Vnaprej kaže v večji meri pospeševati tudi temeljne raziskave, brez naglice snovati osnovno topografsko delo ter prirejati elaborate za različne operativne akte prenovne s primerno previdnostjo in prilagodljivostjo.

Že v tej fazi je treba v večji meri kakor doslej poudariti vlogo spomeniško-varstvene službe kot organizatorja vseh raziskav in predlogov, ki so v kakršnikoli zvezi s pojasnjevanjem in utemeljevanjem spomeniških lastnosti dediščine.

To še prav posebej velja tudi za pripravo projektnih modelov z vsemi potrebnimi tehničnimi dopolnili, enako za izdelavo izvedbenih načrtov, pri katerih kajpak ne bo mogoče pogrešati bistveno večjega deleža ustvarjalnih moči prek natečajev. Monopol arhitekta konservatorja je rekonstrukcija, prek te sicer najzahtevnejše stopnje konservatorske sfere je treba odpreti vrata vsem poklicanim. Ob tem je seveda treba upoštevati cel sistem predpisanih standardov, tembolj, ker prenovno izvajamo tudi zaradi modernizacije. Vendar so nekateri standardi očitno popolnoma neprilagojeni fondu ter bi njihovo dosledno upoštevanje staro dobesedno uničili.

Med najbolj občutljivimi vprašanji je snovanje statičnih izboljšav in utrditev; kakršnakoli šablona je tukaj prav tako pogubna za staro substanco, pri iskanju idealno popolnoma nevidnih posegov pa smo še premalo prizadevni in zahtevni.

Ohranitev substance pa ostaja vrhovno načelo vse spomeniško-varstvene filozofije in politike pri vsakršnih posegih, tako tudi pri sodobni prenovi. Bilo bi tragično, če bi zaradi premajhne skrbnosti, iznajdljivosti in zahtevnosti po poti prenovne staro nadomestili z rekonstrukcijami v taki meri, kakor so to morali storiti v mestih, ki jih je porušila vojna ali kaka druga katastrofa.

To velja predvsem za posamezne arhitekture. Toda v ospredje mora v prihodnje močnejše stopiti tudi širša naselbinska struktura z zidalnimi posebnostmi ter lastnostmi sklenjenih ambientov. Za te kvalitete imamo še zmerom manj šolano oko kakor za arhitekturo v posameznem.

V zadnji fazi, pri realizaciji zasnovanih posegov, pri katerih si mora služba zagotoviti konservatorski nadzor, močno pogrešamo utečene izvajalske skupine. Nekateri poklici, potrebni za speljavo prenovne, so domala izumrli. Prav tako je skoraj dramatično pomanjkanje cele vrste materialov, brez katerih ne more biti dediščini pravične prenovne; ne izdelujemo gradiv, ki so potrebna tudi v velikih serijah, ker se baje pri nas izdelovanje ne izplača.

Svoj čas so bile v zraku zamisli o neki večji izvajalski organizaciji, ki bi bila lahko kos vsem slovenskim potrebam. Najbrž bo res, da razno-

likost Slovenije v neki meri preprečuje tako rešitev. Toda potrebna bi bila taka usposobljena izvajalska telesa vsaj v regijah.

S tem pa smo se posredno dotaknili še nekega odprtega vprašanja, ki ga služba že dolga leta zaman skuša odstraniti z dnevnega reda.

Spomeniškovarstvena služba je danes dobesedno razbita v okoliše posameznih regionalnih zavodov, pogrešamo pa osrednjo inštitucijo, ki bi lahko v resnici vodila enotno strokovno politiko, zagotavljala resnično izmenjavo izkušenj in skrbela za sistematično usposabljanje kad-

rov, v sodelovanju z visokimi in drugimi šolami pa hkrati pomagala pri vzgoji naraščaja vseh potrebnih profilov. Reševanje teh prav temeljnih vprašanj je danes, ko je prenova postala trajna naloga, neodložljiva nuja.